

LIBERAL DEMOKRATİK TOPLUMDA VATANDAŞLIK VE EĞİTİM

Yrd. Doç. Dr. Nafiz Tok

Niğde Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Liberal demokratik toplumun birlik ve istikrarı için vatandaşlardan bir takım erdemler göstermeleri beklenir. Vatandaşlara bu erdemlerin kazandırılmasında kamusal eğitim sistemi çok önemli bir rol oynar. İyi, sorumlu ve bilinçli vatandaşlar yetiştirmek hem kamusal eğitim sisteminin temel işlevlerinden birisidir hem de kamusal eğitim sisteminin varlığını ve eğitimin zorunlu olmasını haklı kılan önemli sebeplerden birisidir. Bu çalışmada vatandaşlık eğitiminde kamusal eğitim sisteminin rolü tartışılıyor. Liberal demokratik toplumda vatandaşlığın nasıl anlaşılması gerektiği ve ne gibi nitelik ve erdemler gerektirdiği ortaya konduktan sonra, vatandaşlık eğitiminde kamusal eğitim sisteminin niçin ve nasıl rol oynaması gerektiği irdeleniyor.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık eğitimi, kamusal eğitim sistemi, vatandaşlık erdemleri, kamusal akıl, kamusal ruhluluk.

Citizenship in Liberal Democratic Society and Education

Abstract

Citizens are expected to show some virtues for the maintenance of the unity and stability of liberal democratic society. Public education system plays a very important role in acquiring citizenship virtues by citizens. To create good, responsible and conscious citizens is both one of the basic functions of public education system and one of the important reasons that justifies having a public education system and making education mandatory. This paper discusses the role of public education system in citizenship education. After considering how citizenship should be understood in modern liberal democratic society and what sort of qualities and virtues it requires, the paper explores why and how public education system should play a role in citizenship education.

Keywords: Citizenship education, public education system, citizenship virtues, public reason, public-spiritedness.

Liberal Demokratik Toplumda Vatandaşlık ve Eğitim

Liberal-demokratik siyasal toplumun birlik ve istikrar içinde yaşaması, siyasal kurumlarının adil ve etkili bir biçimde işlemesi kadar vatandaşlarının sahip oldukları niteliklere, gösterdikleri tutum ve davranışlara da bağlıdır. Hatta erdemli bir vatandaş topluluğu olmaksızın, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve kuvvetlerin bir birlerini denetlemesi ve dengelemesi için oluşturulan diğer kurumsal ve prosedürel mekanizmalar, liberal demokratik bir siyasal toplumun etkili ve sağlıklı bir biçimde işlemesi için yeterli değildir. Batı demokrasilerinde seçmenlerin oy kullanma gibi en temel bir siyasal hak ve ödev konusunda bile artan ilgisizliği, sosyal refah devleti uygulamalarının (çalışacak durumda olan fakat çalışma yerine çalışmamayı seçip işsizlik yardımı gibi sosyal güvencelerden yararlananların yaptığı gibi) istismar edilmesi, bireysel çıkarların her zaman toplumsal çıkarların üstünde tutulması eğilimi, çevre politikaları gibi vatandaşların gönüllü işbirliğini gerektiren bazı politikaların yeterince başarılı olamaması ve giderek çokkültürlüleşen nüfusun yarattığı sorunlar sadece prosedürel ve kurumsal mekanizmalarla liberal demokrasilerin sağlık ve etkinliğinin korunamayacağını, bunun yanında erdemli bir vatandaş topluluğuna sahip olmanın da elzem olduğunu göstermektedir. Bu durum vatandaşlık eğitiminin liberal demokratik toplumların etkin işleyişi bakımından sahip olduğu hayati öneme işaret etmektedir. Liberal demokratik siyasal toplumun birey-üyelerine, iyi birer vatandaş olmak için gereken erdemlerin kazandırılması biçiminde anlaşılması gereken vatandaşlık eğitimi ise, kamusal temel eğitim sisteminin en önemli işlevlerinden birisidir (TOK, 2003: 12-14). Hatta bilinçli ve sorumlu bir vatandaş topluluğu yaratılmasının, kamusal bir eğitim sisteminin kurulmasını ve temel eğitimin zorunlu kılınmasını haklı kılan en büyük nedenlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir (KYMLICKA, 2001: 293).

Bu çalışmada, liberal demokratik siyasal toplumun sağlıklı ve etkin bir biçimde işlemesi açısından bu derece hayati bir önem taşıyan vatandaşlık eğitiminin neleri içerdiği ve bu eğitimin verilmesinde kamusal eğitim sisteminin rolü tartışılacaktır. Çalışmanın birinci bölümü, modern liberal demokratik toplumda vatandaşlığın anlamı ve gerektirdiği nitelikleri, erdemleri ele alıyor. İkinci bölüm ise vatandaşlık eğitiminde kamusal eğitim sisteminin niçin ve nasıl rol oynaması gerektiğini irdeliyor.

1. Liberal Demokratik Toplumda Vatandaşlık ve Nitelikleri

Modern liberal demokratik toplumda vatandaşlık statüsünün iki ana boyutu olduğu söylenebilir: *Hak ve kazanımlar* boyutu ve *sorumluluklar* boyutu. Hak ve kazanımlar boyutu bireyin vatandaşlık statüsüne sahip olmasının bir sonucu olarak elde ettiği ve müdahale edilmeme, müsbet desteklenme ya da tanınma biçimlerinde diğer vatandaşlara ve devlete karşı ileri sürebildiği hak ve kazanımlara işaret eder. Bunlar bireylerin özgür ve eşit kişiler olarak (vatandaş olarak) sahip oldukları temel hak ve özgürlükler, siyasal haklar ve sosyal haklardan oluşur (RAWLS, 1996: 5-6). Sorumluluklar boyutu ise, vatandaşlık statüsüne sahip olmalarının bir sonucu olarak bireylerden beklenen erdem, sorumluluk, tutum, davranış ve kimliklere işaret eder (PATTEN, 2000: 193). Bir başka deyişle bunlar, liberal demokratik siyasal toplumun özgür ve eşit üyeleri olarak (vatandaşları olarak) bireylerden beklediği sorumluluklardır.

Modern liberal demokratik toplumda birey-üyelerin hem hak ve kazanımlar hem de sorumluluklar boyutuyla vatandaşlık statülerini benimsemeleri, özümsemeleri ve gereklerini yerine getirmeleri gerekir. Bu iki boyutlu vatandaşlık anlayışını kimlikleri olarak benimsemeleri gerekir. Aksi takdirde, modern liberal demokratik toplumun etkin, sağlıklı ve istikrarlı bir biçimde yönetilmesi mümkün olamaz. Liberal demokrasinin işlemesi için gerekli prosedürel ve kurumsal mekanizmaların oluşturulması, güçler ayrılığı gibi temel demokratik ilkelerin hayata geçirilmesi, seçimlerin serbestçe yapılması ve birey-üyelerin eşit formel vatandaşlık haklarına sahip kılınmaları bir liberal demokrasinin etkin ve istikrarlı bir biçimde işlemesi için yeterli olmayabilir, eğer bilinçli ve sorumlu bir vatandaş topluluğu yoksa! Hatta erdemli bir vatandaş topluluğunun yokluğunda "temel toplumsal yapının" adil

olması bile, modern liberal demokrasinin sağlığını güvenceye almaya yetmez¹; çünkü bireyler, kendi küçük çıkarları peşinde koşabilir ve siyasal bağlamlarda bile bireysel çıkarlarını kamusal çıkarların üstünde tutabilirler. Kamusal politikaların başarısı birey-üyelerin kendi yaşam biçimleri ile ilgili sorumlu ve makul seçimler yapmalarına bağlı olduğu için, onların bireysel çıkarlarını her zaman kamusal çıkarlara tercih etmek biçiminde sorumsuz seçimler yapmaları kamusal politikaları başarısızlığa uğratar. Örneğin, eğer vatandaşlar aşırı maaş artışı talep ederse ya da bankalara sorumsuzca aşırı borçlanırsa ya da, medyadaki yaygın ifadeyi kullanacak olursak, banka hortumlarsa hükümetin ekonomi politikasını başarısız kılar, ülke ekonomisinin batmasına sebep olurlar; eğer vatandaşlar kendi tüketim tercihlerinde israfi seçer, yeniden kullanım ya da yeniden dönüşüm yollarını tercih etmezlerse devlet çevreyi koruyamaz; eğer vatandaşlar farklılıklara karşı hoşgörüsüz olurlarsa ve adalet duygusundan yoksun olurlarsa adil bir toplum yaratılamaz. Çoğaltılması mümkün olan bu örnekler, bireysel çıkar ve tercihlerin sadece prosedürel ve kurumsal mekanizmalarla frenlenip dengelenemeyeceğini ve kamusal politikaların vatandaşların tutum ve davranışlarından bağımsız olarak başarılı olamayacağını, bu nedenle de vatandaşların belli sivil erdemlere ve belli bir derece kamusal ruha sahip olmaları gerektirdiğini de göstermektedir.

Yukarıda anlatılanlar, modern liberal demokrasinin sağlıklı, etkin ve istikrarlı işleyebilmesi için vatandaşların sahip olması gereken nitelikleri, yani vatandaşlık statüsünün sorumluluk boyutunu öne çıkarıyor. O halde modern liberal demokratik toplum için vatandaşlık, sadece hak ve kazanımlar açısından değil, sorumluluklar açısından da ele alınmalı ve vatandaşlık bu iki boyut arasında bir denge sağlayacak şekilde teorileştirilmelidir. T. H. Marshall' in (1965; 1998) vatandaşlık teorisi gibi sadece hak ve kazanımlara vurgu yapan teoriler, modern liberal demokratik toplum açısından yetersiz kalır.

Bu aşamada sorulması gereken soru, liberal demokratik toplumun sağlık ve istikrarı açısından bu derece önemli olan vatandaşlık sorumluluklarından ne anlaşılması gerektiğidir. Şüphesiz, sadece liberal demokratik devletler değil, demokratik olsun ya da olmasın her devlet siyasal düzenini ayakta tutmak için vatandaşlarından bir takım sorumlulukları yerine getirmelerini bekler. Örneğin kanunlara uyma, çalışma, ülke için (vergi verme, askerlik yapma gibi yollarla) fedakarlıkta bulunma gibi. O halde sadece liberal demokratik topluma özgü olan vatandaşlık sorumlulukları, vatandaşlık erdemleri nelerdir? Bu

¹ Rawls'a göre, temel toplumsal yapı olarak adlandırdığı siyasal, sosyal ve ekonomik kurumlar bir adalet teorisinin en birincil konusunu oluşturur. Bkz. (RAWLS, 1972: 7-11, 54; 1996: 11, 16).

sorumluluklar şüphesiz liberal demokratik siyasal sistemin temel ilkeleri ve bu sistem içerisinde vatandaşların oynadığı role uygun ve bunlarla bağlantılı olacaktır. Örneğin, liberal demokratik siyasal toplum vatandaşlarından belli bir ideolojiyi benimsemelerini ya da belli bir yaşam biçimine göre yaşamalarını isteyemez, çünkü bu hem liberal demokratik rejimin (eşitlik, özgürlük ve çoğulculuk gibi) temel ilkeleri ile hem de bu rejimde vatandaşların (sorumlu ve makul seçimler yapabilme kapasitesine sahip özgür ve eşit bireyler olarak) oynadığı rolle bağdaşmayacaktır.

Liberal demokratik topluma özgü olan belli başlı vatandaşlık erdemleri şu şekilde sıralanabilir:²

1 Kamusal ruhluluk: Kamusal tartışmalara katılma, siyasal iktidarı izleme ve sorgulama.

2 Adalet duygusu: İyi niyetlilik, istek ve seçimlerinde duruma göre kendini frenleyebilme, sorumlu makul seçimler yapabilme.

3 Medenilik (civility) ve hoşgörü: kamusal ve sivil (toplumsal) yaşamda ayrımcılık yapmama, diğer vatandaşlara eşit vatandaşlar olarak muamele etme.

4 Ortak bir dayanışma duygusu: diğer vatandaşlarla dayanışma içinde olma, devlete ve diğer vatandaşlara bağlılık, toplumsal işbirliğine hazır olma.

Listeyi genişletmek mümkünse de bu listenin liberal demokratik toplumda vatandaşların göstermesi gereken erdemler konusunda yeterince kapsayıcı olduğu söylenebilir. Şimdi bu erdemlere daha yakından bakalım.

1. Kamusal Ruhluluk: Vatandaşların kamusal meselelerle ilgilenme, bunlarla ilgili tartışmalara katılma ve siyasal iktidarın icraatlarını takip edip sorgulama kabiliyet ve isteğini ifade eder. Kısaca bu erdem vatandaşların siyaset açısından katılımcı olmalarını gerektirir ki, bu da liberal demokratik topluma özgü vatandaşlığın en ayırt edici özelliklerinden birisidir. Liberal demokratik bir toplumda siyasal kararların halk tarafından serbestçe ve açık bir şekilde tartışılarak alınması gerekir. Bu da ancak vatandaşların siyasete katılması ve kamusal meselelerle ilgilenip bunlarla ilgili tartışmalara katılmasıyla mümkün olabilir. Kamusal meselelerle ilgili tartışmalara katılma, vatandaşların sadece söz konusu meselelerle ilgili görüşlerini beyan

2 Liberal-demokratik topluma özgü olan vatandaşlık anlayışı ve vatandaşlık erdemleri ile ilgili çalışmalar için bkz. örneğin (MACEDO, 1990; GALSTON, 1991; SPINNER, 1994; KYMLICKA / NORMAN, 1994; DAGGER, 1997). Bu yazarların hepsi çeşitli vatandaşlık erdemlerinin önemini vurguluyorlarsa da, yukarıda listelediğim vatandaşlık erdemlerinin önemi konusunda hemfikir oldukları söylenebilir.

etmelerinden ibaret değildir. Aynı zamanda, tuhaf ve saçma gelse bile, liberal demokratik toplumun çeşitliliğinin bir sonucu olarak diğer vatandaşlardan gelen farklı fikir ve görüşleri dinlemeye ve anlamaya istekli olmayı da içerir (GALSTON, 1991: 227).

Dahası, kamusal tartışmalara katılırken vatandaşların görüşlerini 'kamusal akıl' süzgecinden geçirerek sunmaları gerekir (MACEDO, 1990; RAWLS, 1996). Vatandaşlar, siyasal meselelerle ilgili anlaşmazlıkların çözümünde zor kullanmak ya da aldatmak yerine, diğer vatandaşlar için de kabul edilebilir olan makul sebepler ileri sürerek ikna ve uzlaşma yoluna gitmelidirler. Yani, siyasal taleplerinin yerine getirilmesi için zor kullanmak ya da sadece böyle talep ettikleri için taleplerinin yerine getirilmesini istemek yerine, sebepler sunmalıdırlar ve bu sebepler farklı görüş, düşünce, inanç ve kimliklere sahip olan diğer kişileri ikna etmeye muktedir olma anlamında 'kamusal sebepler' olmalıdır. Bu anlamda sadece belli bir din, ideoloji ya da gelenek öyle gerektiriyor diye siyasal talepte bulunmak yeterli değildir. Örneğin, sadece Katolik Hristiyan din anlayışı kürtajin yasaklanmasını gerektiriyor diye kürtajin yasaklanması talep edilemez; çünkü böyle bir talep kamusal bir sebebe dayanmamaktadır. Söz konusu talebin, diğer vatandaşların özgür ve eşit vatandaşlık statülerine uygun bir biçimde anlayıp kabul edebilecekleri bir dilde formüle edilerek haklı kılınması gerekir. Örneğimize dönersek, kürtajin yasaklanmasını talep eden bir kimse bu talebini ceninin yaşam hakkı olduğu ve meşru müdafaa dışında insanların öldüremeyeceği ilkelerine dayandırarak formüle edebilir ve bu suretle talebini haklı kılmaya çalışabilir. O halde vatandaşlar neyin sadece kendi kişisel inanış, inanç ve görüşleriyle ilgili olduğunu, neyin kamusal alanda savunulabilir olduğunu ayırt etmeye çalışmalı ve empati yaparak meselelerin diğer dini, ideolojik, felsefi inançlara ve etno-kültürel kimliklere sahip kişilerin bakış açısından nasıl görüldüğünü anlamaya çalışmalıdırlar. Önemli kamusal meseleler hakkındaki tartışmalarını, diğer vatandaşların da makul bir biçimde tasdik edeceklerini bekleyebilecekleri değerlere dayanan bir siyasal adalet kavrayışı olarak kabul ettikleri platformda yapmalıdırlar (RAWLS, 1996: 226).

Kamusal ruhluluk, vatandaşların siyasal iktidarın icraatlarını izleyip sorgulamalarını da gerektirir. Liberal demokrasilerde vatandaşlar kendileri adına yönetimde bulunacak temsilcileri seçtiğine göre, seçtikleri yöneticileri izlemek ve icraatlarını değerlendirmek de onların önemli bir sorumluluğudur. Şüphesiz vatandaşların bu sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeleri yöneticilerin yanlışlar yapmalarını engellemede ve doğru icraatlar yapmalarını sağlamada etkili bir unsurdur. Yine adil olmayan kanunlar çıkarılması ve adil olmayan uygulamalara gidilmesi durumunda vatandaşlar söz konusu kanun ve uygulamalara uymamak yerine (ki, bunu yapmaları siyasal ve sosyal düzeni

bozup, istikrarsızlık yaratacaktır), demokratik prosedürleri işletmeli ve (dilekçe verme, mektup, e-mail ve faks yazma, gösteri yapma ve kampanyalara girişme gibi ilgililerin ve diğer yurttaşların ilgisini çekecek türde) yasal yöntemlere başvurmalarıdır. Eğer tüm yasal demokratik seçenekler ve yöntemler kullanılıp sonuç alınamazsa o zaman *sivil itaatsizlik* yoluna gidilebilir. Ancak, her ne kadar sivil itaatsizlik koşullar haklı kıldığında iyi vatandaşlığın bir gereği, bir liberal demokratik vatandaşlık erdemi haline geliyorsa da, mevcut durumun sivil itaatsizlik gerektirip gerektirmediğine karar verirken vatandaşlar kendi kişisel çıkarları ya da siyasal görüş ve ideolojilerine göre durumu değerlendirmemeli ya da bu konuda keyfi karar almamalıdır. Sorumluluk duygusuna sahip özgür ve eşit vatandaşlar olarak adalet duygusuyla hareket etmeli ve söz konusu adil olmayan kanun ve uygulamaların sivil itaatsizliği haklı kılacak ölçüde toplumda ciddi adaletsizlikler yaratıp yaratmadığını değerlendirerek bu konuda karar vermelidirler (RAWLS, 1972: 389). Bu da bir başka liberal demokratik vatandaşlık erdeminden, adalet duygusundan bahsetmeyi gerekli kılıyor.

2. Adalet Duygusu: Vatandaşların, başkalarının haklarını anlayıp saygı duyma, yaptıkları seçimlerde makul olma ve gereken durumlarda (siyasal bağlamlarda) bireysel çıkarlarını frenleyip kamusal çıkarlara öncelik verme kabiliyetlerini ifade eder. Liberal demokratik siyasal kurumların etkin ve sağlıklı işlemesi, vatandaşların adalet duygusuyla hareket etmelerine ve toplumun ortak çıkar ve faydası için bazı yükümlülük ve sorumlulukları üstlenmelerine bağlıdır. Adalet duygusuyla hareket etme doğal olarak kanunları ihlal etmemeyi, başkalarına zarar vermemeyi ve başkalarının hak ve özgürlüklerini kısıtlamamayı içerir, ancak bundan ibaret değildir. Adalet duygusunun en önemli gereklerinden biri de vatandaşların *iyi niyetli* hareket etmeleridir; kendilerine çıkar sağlamak için yasalardaki boşlukları, sosyal ve siyasal kurumların işleyişindeki eksiklik ve aksaklıkları istismar edecek hareketlerde bulunmamalarıdır. Bir şeyin yasal olması onun adil ya da doğru olduğu anlamına gelmez. Her toplumun yasalarında ve sosyal kurumlarının işleyişinde istismar edildiğinde haksız kazanç ya da avantaj yaratabilecek boşluklar, yetersizlikler ve eksiklikler olabilir. Ancak vatandaşların adalet duygusuyla hareket etmeleri iyi niyetli olmalarını, bu boşluk ve eksiklikleri istismardan kaçınmalarını gerektirir (RAWLS, 1972: 355). Adalet duygusuna sahip bir vatandaş, yapacağı şeyin sadece yasa ve sistemdeki boşluk ve eksiklikler yüzünden yasal olup olmadığını düşünür. Eğer adil, iyi ve etkin işleyen bir hukuk sisteminde aynı eylemin yasal olmayacağına kanaat getirirse, söz konusu eylemde bulunmaz. Bu anlamda liberal demokratik toplumda vatandaşın hareket seçenekleri sadece kanunlar tarafından değil, vicdanı ya da taşıdığı adalet duygusu tarafından da kısıtlanmıştır.

Adalet duygusuna sahip olma, başkalarına zarar vermeme, onların haklarına saygı duyma, kanunlara uyma ve onlardaki boşluk ve eksiklikleri bireysel çıkarlar için istismar etmeme sorumlulukları yanında, adaletsizlikler ve haksızlıkları önlemeye çalışma sorumluluğunu da içerir. Toplumun siyasal ve sosyal yapısındaki adaletsizlikleri dile getirmek, bunlara karşı çıkmak ve giderilmesi için mücadele etmek sadece kamusal ruhluluk erdeminin değil, aynı zamanda adalet duygusuna sahip olmanın da bir gereğidir. Adalet duygusuna sahip vatandaşlar, liberal demokratik toplumun sosyal ve siyasal kurumlarının adil ve sağlıklı işlemesi için, yani adil bir demokratik toplumun yaratılması ve yaşatılması için, üzerlerine düşeni yapmakla yükümlüdürler.

3. Medenilik (Civility) ve Hoşgörü: Bu erdem belki de, en geniş uygulama alanı bulan vatandaşlık erdemidir, çünkü sadece kamusal kurumlarda değil, sivil toplum kuruluşlarında da vatandaşların kendilerinden farklı yaşam biçimlerine, ideolojilere, dinlere ve kimliklere sahip olan diğer vatandaşlarla ilişkilerinde göstermeleri gereken bir erdemdir. Aslında yukarıda görmüş olduğumuz adalet duygusu erdemi, iş arkadaşı, işveren-işçi, patron-çalışan, satıcı-müşteri, öğretmen-öğrenci, memur-vatandaş, vb. roller içerisinde işyerleri, alış-veriş yerleri, okullar, üniversiteler, valilikler, nüfus müdürlükleri gibi sivil topluma ve kamuya ait kurumlarda karşılaştığımız diğer vatandaşlara karşı gösterdiğimiz medeni davranma erdeminde de bir ölçüde ifadesini bulur.

Devletin ve kurumlarının vatandaşlar arasında din, dil, ırk, etnik kimlik, ideoloji, cinsiyet vb. nedenlerle *ayrımcılık yapmaması* gerektiği, bu gün artık tüm liberal demokratik toplumlarda benimsenen bir siyasal ahlak ilkesidir; çünkü böyle bir ayrımcılık liberal demokratik eşitlik ilkesinin ihlali anlamına gelir. Bu ayrıma uğrayan vatandaşlara *fırsat eşitliği, eşit vatandaşlık hak ve özgürlükleri* tanınmamış olması nedeniyle, devlet yansızlığını ve dolayısıyla da meşruluğunu haklı kılan gerekçelerden birini yitirmiş olur. Bu da, siyasal toplumun birlik ve istikrarının bozulmasına yol açar. Ancak, fırsat eşitliğinin ve eşit vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin gerçek anlamda hayata geçirilmesi, sadece devlet ve kurumlarının yansız davranmasına, ayrımcılık yapmamasına bağlı değildir. Aynı zamanda, sivil toplum kuruluşlarının, daha doğrusu bu kuruluşlarda türlü rollerde karşılaşan vatandaşların bir birlerine karşı tutum ve davranışlarına da bağlıdır (KYMLICKA, 2001: 298). Yani devlet ayrımcılık yapmasa da, yansız davransa da, eğer sivil toplum kuruluşlarında türlü rollerde bir araya gelen vatandaşlar (dini, etnik, cinsiyet vb.) farklılıklarından dolayı bir birlerine karşı önyargılı davranıyor ve ayrımcılık yapıyorlarsa (örneğin işveren farklı dini ya da etnik kimliğe sahip diye diğer bir vatandaşı işe almıyorsa, ya da evsahibi aynı sebeple ev vermiyorsa) eşit vatandaşlık ve bunun bir parçası olan fırsat eşitliği ilkesi ihlal edilmiş olur (SPINNER, 1994: 39-49). Bu durumda da büyük çoğunluğun vaktinin çoğunu, hayatının büyük bölümünü

geçirdiği, yaşaması için gerekli iş, eğitim, refah, olanak gibi şeyleri elde etmeye çalıştığı sivil toplumda ortaya çıkan bu ayrımcılık yine liberal demokratik toplumun tümünde rahatsızlık yaratır, istikrarı bozar.

Ancak fırsat eşitliği ve eşit vatandaşlık ilkesinin hayata geçirilmesi için sivil toplum kuruluşlarında ayrımcılığın önlenmesi bu derece önemli ise de, bunun yasaların zoruyla gerçekleştirilebilmesi ancak bir noktaya kadar mümkündür. Bu noktadan sonra, sivil toplum kuruluşlarında çeşitli rollerde karşılaşan vatandaşların bir birlerine karşı davranışlarında uygar (medeni) ve hoşgörülü olmaları önem kazanmaktadır. Vatandaşlar; din, dil, cinsiyet, etnik kimlik, ideoloji, dünya görüşü vb. özellikleri ne olursa olsun, diğer vatandaşları eşit vatandaşlar olarak görmeli ve öyle davranmalıdırlar. Öyleyse, ayrımcılığın sadece kamu kuruluşlarında değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarında da önlenmesi, en az yasal zorlamalar kadar, vatandaşların bir birleri ile olan ilişkilerinde gösterecekleri medeni davranma ve hoşgörülü olma erdemine de bağlıdır. Bir anlamda medeni davranma ve hoşgörülü olma, vatandaşların yaşamları için gerekli olan ihtiyaçlarını temin etmek bakımından bağımlı oldukları sivil topluma katılımda fırsat eşitliğini sağlamak için gereken bir erdemdir ve bu anlamda ayrımcılık yapmama ilkesinin de mantıksal bir uzantısıdır (KYMLICKA, 2001: 299). O halde medenilik ve hoşgörü liberal demokratik toplumun kamusal ve sivil yaşamında eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi için vatandaşların göstermesi gereken önemli erdemlerden birisidir.

4. Ortak Bir Dayanışma Duygusu: Liberal demokratik toplumun istikrar içinde sağlıklı ve etkin bir biçimde işleyebilmesi için, vatandaşların hem bir birlerine hem de devlete karşı bağlılık hissine sahip olmaları ve ortak bir dayanışma duygusuna sahip olmanın bir sonucu olarak da toplumsal işbirliğine hazır bir şekilde yaşamaya istekli olmaları gerekir. Ortak bir dayanışma duygusuna sahip olma erdemi liberal demokratik siyasal toplumun birlik ve istikrar içerisinde sağlıklı ve etkin bir biçimde yaşaması için bu derece önemliyse de, bu duyguyu neyin yaratacağı tartışmalıdır. Çoğu siyaset teorisyeni, bu ortak dayanışma duygusunun vatandaşların adalet, özgürlük, hoşgörü ve medeni olma gibi ortak liberal demokratik ilke ve değerlere bağlılığı tarafından yaratılacağını ve liberal demokratik toplumun birlik ve istikrarı için bu derece önemli olan ortak dayanışma duygusunun bundan fazlasını gerektirmediğini ileri sürmektedir (örneğin, bkz. WALZER, 1992a; HABERMAS, 1995; RAWLS, 1996).

Ancak bir liberal demokratik toplumun birlik ve istikrarı için gerekli olan ortak dayanışma duygusunun yalnızca ortak liberal demokratik ilke ve değerlere bağlılık tarafından yaratılamayacağını, aynı politik değer ve ilkeleri

paylaşan birden fazla etnik ve ulusal grubun bir arada yaşadığı Kanada, Belçika, İspanya, Birleşik Krallık ve hatta ABD³ gibi ülkelerde ortaya çıkan etnik ve milliyetçi hareket ve talepler bize göstermektedir. Kısacası aynı liberal demokratik siyasal değer ve ilkelere bağlılığın farklı ulusal ya da etnik gruplara bir arada yaşamaları için tek başına yeterli bir saik ya da sebep sağlamadığı söylenebilir (KYMLICKA, 1995: 187-191; TOK, 2003: 113-114, 299-300). Şüphesiz bu gruplara, liberal demokratik bir toplumda yaşamaları için bir sebep sağlamakta, fakat X değil de Y liberal demokratik toplumunda yaşamaları için bir sebep sağlamamaktadır. O halde belli bir liberal demokratik toplumun birlik ve istikrarı için gerekli olan dayanışma duygusunu yaratan şey, vatandaşlarının söz konusu liberal demokratik siyasal topluma aidiyet duygusunun olmasıdır. Yani vatandaşların ortak bir ulusal kimlik duygusuna ve bunun bir sonucu olarak da bir arada yaşama arzusuna sahip olmalarıdır. Bu olmadan demokratik yollarla alınan kararların ve toplumsal adaletin gereklerinin vatandaşlarca benimsenip yerine getirilmesi için gerekli olan güven ve dayanışma duygusu sağlanamaz (MILLER, 1995: 65-73).

Peki, liberal demokratik bir siyasal toplumda bu ortak ulusal kimliği ne oluşturur? Çoğulcu bir demokratik toplumda tüm vatandaşların paylaştığı ve kendisini özdeşleştirdiği ortak ulusal kimliğin ortak bir kan bağı, etnik köken ya da dini inanca dayandırılmayacağı açıktır. Modern çoğulcu bir liberal demokratik toplumda, ortak ulusal kimlik ancak ortak bir tarih ve dile sahip olma duygusuna dayanır (KYMLICKA, 1995: 187-191; 1998: 181; 2001: 312). Ortak bir dili ve tarihi paylaşan vatandaşlar kendilerini o dil ve tarihle özdeşleşen siyasal topluma ait hissederler: o dilde işleyen, o tarihi yansıtan ve daimi kılan ortak siyasal ve sosyal kurumlara karşı aidiyet duygusu besler,

3 ABD'nin pek çok farklı ulus, etnisite ve dinlerden gelen göçmenler tarafından oluşturulan bir devlet olduğu gerçeğinden hareket edilerek, çoğunlukla bu devletin çoketnikli karakteri ön plana çıkarılırken, çokuluslu karakteri yadsınır. Ancak, tıpkı yukarıda bahsedilen İspanya, Kanada, Belçika, Birleşik Krallık'da olduğu gibi, ABD'de de çeşitli ulusal azınlıklar yaşamaktadır. Amerikan Yerlileri, Porto Rikolular, Havai Yerlileri ve Meksika soyundan gelen Chicanoslar gibi ulusal azınlık gruplar tarihsel olarak ABD içerisinde özel siyasal statü (belli bir derece siyasal özerklik) elde etme mücadelesi vermişlerdir. Özel siyasal statüye sahip olan bu ulusal grupların çoğu, bu gün de, ABD içerisinde özerkliklerini daha fazla genişletme mücadelesi verirken, Porto Rikolular ve bazı büyük Amerikan Yerli Kabileleri zaman zaman bağımsızlık talebinde bulunmaktadır. Bu nedenle, ABD'nin çoketnikli karakterini kabul ederken, bu ülkenin çokuluslu karakterini ve bu ülkede ortaya çıkan etnik ve milliyetçi talepleri de yadsımamak gerekir. ABD'nin çoketnikli, çokuluslu karakteri ve bu ülkedeki etnik ve milliyetçi talepler için bkz. (KYMLICKA, 1995: 11-12, 22, 28-31).

sahip çıkar ve katılırlar. Kendilerinin ve gelecek nesillerin hayatlarını o siyasal toplumun ve kurumlarının yaşatılmasına bağlı görürler ve bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olurlar. Liberal demokratik toplumun birlik ve istikrarı için vatandaşlar arasında olması gereken güven ve dayanışma duygusunun kaynağı ancak bu şekilde anlaşılması gereken kapsayıcı bir ortak ulusal kimlik olabilir.

Liberal demokratik toplumda vatandaşlığın ne şekilde anlaşılması gerektiğini, niteliklerini ve vatandaşlara kazandırılması gereken erdemlerin neler olduğunu gördükten sonra, şimde de vatandaşlık eğitiminde kamusal eğitim sisteminin rolünü ve vatandaşlık eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğini tartışabiliriz.

2. Liberal Demokratik Toplumda Vatandaşlık Eğitimi ve Kamusal Eğitim Sistemi

Eğer önceki bölümde gördüğümüz gibi, vatandaşlara liberal demokratik topluma özgü olan belli erdemlerin kazandırılması liberal demokratik siyasal toplumun birlik ve istikrarı açısından bu derece önemliyse, bu önemli görevin en uygun ve en yeterli biçimde ancak kamusal okul sistemi tarafından yerine getirilebileceği açıktır. Aslında sorumlu, bilgili ve bilinçli vatandaşlar yetiştirmek kamusal eğitim sisteminin en temel işlevlerinden birisidir (TOK, 2003: 13-14). Bu işlev aynı zamanda bir kamusal eğitim sisteminin kurulmasını ve eğitimin zorunlu olmasını haklı kılan en önemli sebeplerden birisidir. Bu yüzden vatandaşlık eğitiminin verilmesi konusunda okullar kadar etkili olabilecek başka bir sosyal ya da eğitsel kurum var gibi gözüküyor. Sivil toplum örgütleri, aile ve piyasa gibi sosyal ve eğitsel kurum ve kuruluşlar vatandaşlık erdemlerinin kazanılmasında, ancak okullarda verilen eğitimi destekleme ve pekiştirme anlamında yardımcı bir rol oynayabilirler; yoksa asli bir rol değil (KYMLICKA, 2001: 300-303).

Piyanın bireylere belli erdemler öğreten bir okul olduğu, özellikle 1980'lerde İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Regan'ın politikalarını da şekillendiren Yeni Sağ düşünürlerince savunuldu. Piyasanın girişimcilik ve kendine güven gibi erdemler yanında medeni davranma (civility) erdemini de teşvik ettiği ileri sürüldü. Bu düşünceye göre, bir şirket medeni davranmaz, örneğin işe almada ya da verdiği hizmette ırk, cinsiyet ya da din temelinde ayrıcalıklı davranırsa, kendi kendini rekabet koşullarında dezavantajlı kılmış olur. Dolayısıyla, piyasa koşullarının medeni davranmayı öğreteceği (hatta medeni davranmaya zorlayacağı) görüşü savunulmuştur. Ancak, vatandaşlık erdemleri kazandırma bakımından piyanın yetersiz olduğu açıktır. Genellikle piyasa serbestisi, açgözlülüğü ve ekonomik sorumsuzluğu teşvik etmektedir.

Piyasa, girişimciliği öğretebilir, ama adalet duygusunu ya da toplumsal sorumluluğu öğretmez (KYMLICKA, 2001: 301). Yine aynı şekilde, piyasa, kamusal aklın kullanılması gibi, siyasal katılıma özgü vatandaşlık erdemlerini kazandıramaz.

Dini ve etnik cemaatler, aileler, sendikalar, dernekler, çevreci gruplar, vakıflar ve hayır kurumları gibi gönüllü *sivil toplum kurum ve kuruluşlarında* medeni davranma (civility), bireysel sorumluluk alma ve karşılıklı yükümlülükleri yerine getirme gibi liberal demokratik toplumun etkin işlemlerini sağlayan bazı erdemlerin öğrenilebildiği söylenebilir (WALZER, 1992b: 104). Ancak sivil toplum vatandaşlık erdemlerinin kazanıldığı asli alan olarak görülemez, çünkü vatandaşlık erdemlerine aykırı tutum ve davranışlar da yine sivil toplumun gönüllü kuruluşlarında öğrenilir. Örneğin, feministlerin ifade ettiği gibi, aile aynı zamanda çoğu kez erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini öğreten bir kurumdur. Yine dini cemaatler sıkça otoriteye sorgusuz itaati ve diğer inançlara karşı hoşgörüsüzlüğü öğretirler. Ya da etnik cemaatler çoğu kez diğer etnik gruplara mensup olanlara karşı önyargıyı ve ayrımcılığı öğretirler. Çoğaltılması mümkün olan bu örnekler sivil toplum kuruluşlarında demokratik toplum açısından faydalı belli bazı erdemler öğrenilse de, vatandaşlık erdemleri ile çelişen tutum ve davranışların da sıklıkla kazanıldığını göstermektedir.

Bu durumda, sivil toplum örgütlerinin vatandaşlık erdemlerini öğretecek şekilde, özgürlük ve eşitlik temelinde, yeniden yapılandırılması mı gerekmektedir? Sivil toplumun gönüllü temelinde oluşturulan kurumları iç yapıları bakımından demokratikleştirilmeli midir? Bu sorulara olumlu cevap verilmesi, sivil topluma devlet tarafından tamamen müdahale edilmesini ve onun yeniden yapılandırılmasını istemek anlamına gelir. Bu ise sivil toplumun varlık sebebine aykırı olup, onun kurumlarının gönüllü karakterinin yadsınması demektir. Devlet, sivil toplum kurumlarına, bireysel hak ve özgürlüklerin ihlali durumunda, bu hak ve özgürlükleri korumak için müdahale eder ve etmelidir de! Ancak, devletin bir dini cemaati ya da bir mezhebi, iç yapısı bakımından demokratikleştirmek ya da o dini cemaat ya da mezhebin üyelerine dini otoriteye ya da kurallara itaat yerine bunlara karşı eleştirel olmayı öğretmek amacıyla yeniden yapılandırması, liberal demokratik bir toplumda doğru olmaz ve istenmez. Bu, söz konusu mezhep ya da dini grubun iç yapısının ve işleyişinin dini kurallara dayandırılmamasını istemek anlamına gelir ki, böyle bir talep o dini grup ya da mezhebin varlık sebebine aykırıdır ve makul bir talep değildir. Aynı şekilde, siyasal meselelerle ilgili tartışmalarda kullanılması elzem olan kamusal aklın özel alanda da kullanılmasını istemek, örneğin bir mezhep ya da dini gruptan kamusal aklın kullanılmasının öğretilmesinin beklenmesi, hem gereksizdir hem de pek de makul bir beklenti olmayacaktır.

(KYMLICKA, 2001: 303). O halde, sivil toplum kurumlarının vatandaşlık erdemlerini öğretecek şekilde yeniden yapılandırılmalarını istemek bu kurumların asli varlık sebebinin yadsınması anlamına gelir. Bireyler, bu kurum ve kuruluşlara vatandaşlık erdemlerini öğrenmek için değil, belli (dini, etnik, kültürel, sınıfsal vb.) değerlere bağlılık, belli iyilere sahip olma isteği, belli çıkarları koruma ve gerçekleştirme isteği gibi nedenlerden dolayı katılırlar. Bu yüzden sivil toplum kurumları belirli siyasi erdemleri öğretebilirse de, bu onların varlık sebebi değildir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, vatandaşlık erdemlerinin öğretilmesinde piyasa, aile ya da sivil toplum kurumlarına bel bağlanamayacağıdır. Bu kurumların, vatandaşlık eğitiminde temel değil ancak destek kurumlar olabileceği söylenebilir. Bu yüzden, vatandaşlık erdemlerinin en uygun ve en yeterli bir biçimde öğrenileceği yerin kamusal eğitim sistemi, yani devlet kontrolündeki okullar olduğu ileri sürebilir. Bu alanda, okulların yerini alabilecek, onların işlevini yerine getirebilecek başka hiç bir kurum yok gibi gözükmektedir.

O halde asıl sorulması gereken soru, liberal demokratik toplumun sağlıklı işlemesi açısından bu derece önemli olan vatandaşlık eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği sorusudur. Bir kere şunun iyi anlaşılması gerekir: vatandaşlık eğitimi kamusal eğitim sisteminin en önemli işlevlerinden birisi olduğu için, bu işlev verilecek derslerden, işlenecek konulardan tutun da derslerin işleniş biçimine ve derslerin yapılacağı sınıfların (kapasite, oturma düzeni gibi bazı) özelliklerine kadar genel eğitimle ilgili pek çok şeyi de etkiler. Yani, vatandaşlık eğitimi müfredatın bağımsız bir alt kategorisini oluşturmaz; fakat, tüm müfredatı şekillendiren en önemli belirleyici hedef ve ilkelerden birisidir. Bu nedenle, öğrenciler vatandaşlık erdemlerini sadece yurttaşlık bilgisi derslerinde değil, eğitim yaşamları boyunca eğitim sisteminin bütünü içerisinde kazanırlar.

Ayrıca, vatandaşlık eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğini bu eğitimin amacı belirler. Vatandaşlık eğitiminin amacı çoğu kez söz konusu ülkenin tarihini ve mevcut siyasi sistemini göklere çıkaran, eleştiriye ve her türlü muhalif ya da farklı sesi kötü, hatta ihanet sayan bir milliyetçiliği yaymak ve sorgusuz sualsiz benimsetmek olmuştur. Amaç, bu şekilde devletin dayandığı ideoloji, rejim ya da siyasi sistemi sorgulamaksızın destek verecek genç beyinleri yetiştirmek olunca artık eğitimden değil, beyin yıkamaktan söz edebiliriz ancak. Okullarda her ne zaman bir görüş mümkün ve doğru olan tek görüş olarak sunuluyorsa; her ne zaman belli konuların sorgulanması tabu görülüyorsa; her ne zaman farklı ve muhalif düşüncelerin ifadesi hoşgörülle karşılanmıyorsa, bu durumlarda yapılan eğitim değil, beyin yıkamadır (HEATER, 1999: 166). Bağımsız ve eleştirel düşünmeyi dışlayan böyle bir eğitim (daha doğrusu böyle bir beyin yıkama) vatandaş değil, ancak olsa olsa

programlanmış robotlar yetiştirebilir. Bu tür bir eğitimin (beyin yıkamanın) Nazi Almanyası, Stalin dönemi Rusyası, Kuzey Kore ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi totaliter ve Franko İspanyası, Kaddafi Libyası gibi otoriter rejimlerin en temel özelliklerinden biri olduğu açıktır. Ancak bu tür bir eğitim sadece totaliter ve otoriter rejimlere özgü değildir. Totaliter ve otoriter rejimler kadar olmasa da, sorgulamadan, eleştirmeden bağlılık ve sadakat gösterip itaat eden vatandaşlar yetiştirme eğilimi, zaman zaman kendini demokratik sayan ülkelerde de görülmektedir.⁴ Örneğin, Türkiye'de, özellikle 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi sonrası hazırlanıp kabul edilen 1982 Anayasasının getirdiği siyasal sistemin, böyle bir vatandaşlık eğitimi amaçladığını söylemek yanlış olmaz. Bu dönemde, farklı düşünmeyi, toplumsal ve siyasal çoğulculuğu ülke birlik ve bütünlüğü için tehdit gören bir anlayışın sonucu olarak, aynı duygu ve düşünceleri paylaşan, sorgulamadan sisteme bağlılık duyan ve itaat eden bireylerden oluşan yekpare ve türdeş bir siyasal toplum (ya da millet) yaratmak amacı güdülmüştür (ERDOĞAN, 2004: 171-174). Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak da, farklı düşünmeye, sorgulamaya yer vermeyen, homojenleştirici, tektipleştirici bir eğitim politikası izlenmiştir.

Vatandaşların pasif bir biçimde eleştirmeksizin, sorgulamaksızın siyasal iktidara uymalarını, yani uyruk olmalarını isteyen, farklılıklara ve muhaliflere karşı tahammülsüzlüğü ve onları dinleyip anlamaya açık olmamayı teşvik eden bu tip bir vatandaşlık eğitimi liberal demokratik topluma uygun değildir. Liberal demokratik toplumda, vatandaşlık eğitimi vatandaşların sadece duygularına değil, akıllarına da seslenir ve eğitimde bu ikisi arasında bir denge kurmak suretiyle kendi hayatını yönetip yönlendirebilen, sorgulayıp eleştirel düşünebilen, kendine güvenen ve değer veren, kendisine ve başkalarına saygı duyan, farklılıklara karşı hoşgörülü olan, bilinçli, bilgili ve sorumluluk sahibi vatandaşlar yaratmayı amaçlar. Günümüz çoğulcu liberal demokratik toplumunda vatandaşlık eğitiminin amacı artık tüm vatandaşların tektipleştirilmesi, toplumun çeşitli yollarla farklılıklardan arındırılarak homojenleştirilmesi

4 En demokratik sayılan ülkelerde bile vatandaşlık eğitiminde çoğu kez "geçmiş mahçubiyetler atlanır; erdem gösterisini mahvedebilen adaletsizlikler ve zalimler görmezlikten gelinir. [Bu nedendir ki,] ABD' de Amerikan tarihinin kocaman lokmalarını yutmak zorunda bırakılan pek çok öğrencinin Yerli Amerikalıların nedensiz öldürülmelerinden haberi yoktur; Japonlar Nanking tecavüzünün ve benzer basiretsizliklerin üzerini örterler. Uygunsuz, utanç verici, can sıkıcı dönemler, kaçınılmaz olarak yeniden düzenlenir. Her şey bir şan masalı olarak, ya da bu olmayacak bir şeyse, ötekilerin neden olduğu hüznünlü bir ıstırap masalı olarak son bulur" (FRIEDMAN, 1999: 91).

olamaz, fakat farklılıklarını taşıyan ve yaşayan vatandaşlar arasında karşılıklı saygıya dayanan dayanışma, güven ve işbirliğini sağlamak olabilir. Liberal demokratik siyasal toplumda vatandaşlık eğitimi kendisinin doğal bir özelliği olan çeşitliliği barındırarak birlik ve istikrarı sağlamayı amaçlar.

Liberal demokratik toplumda vatandaşlık eğitiminin amacını bu şekilde ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, şimdi devlet okullarında bu eğitimin nasıl verilmesi gerektiğini, geleceğin vatandaşları olan çocuklara vatandaşlık erdemlerinin nasıl kazandırılabilceğini ele alabiliriz. Genel olarak okulların çocuklara sadece derslerde vatandaşlık erdemlerinin neler olduğunu öğretmekle kalmadığını, fakat bu erdemlerin yaşanılarak, uygulanarak öğrenilmesi için uygun bir fiziksel ortam da sunduğunu söyleyebiliriz. Eğer sadece siyasetle ilgilenmeyi ya da siyasete katılım isteğini kamusal ruhluluk olarak göreceğ olursak, bu erdem için çok fazla bir eğitim gerektirmediğini, çoğu kişinin türlü sebeplerle zaten siyasete ilgi duyduğunu ve katılma isteğiyle dolu olduğunu düşünebiliriz. Gerçekten çoğu kimse kendi bireysel çıkarlarını gözetme, siyasal iktidarın güç ya da statü gibi nimetlerinden faydalanma, yandaşlarına çıkar sağlama ya da kendi siyasal düşüncelerini iktidara taşıma gibi çok çeşitli amaçlarla siyasete ilgi duyar ya da katılmak ister. Ancak bencilce ve sorumsuzca siyasete katılma, kamusal ruhlulukla aynı şey olmadığı gibi, adalet duygusuna sahip olma erdemi ile de bağdaşmaz. Kamusal ruhluluk, yukarıda gördüğümüz gibi, sadece dilendiği biçimde siyasetle ilgilenmek ya da siyasete katılmak demek değildir. İstek ve taleplerini diğer vatandaşların makul bir şekilde anlayabileceği ve ikna olabileceği bir dilde formüle etmek suretiyle, yani kamusal aklın süzgecinden geçirmek suretiyle, siyasal meselelerle ilgili tartışmalara katılmak demektir. Bu da şüphesiz eleştirel olmayı, makul taleplerde bulunmayı ve siyasal iktidarı ve icraatlarını sorgulamayı gerektirir. Aynı şekilde sadece bireysel çıkarları gözetmek için siyasete ilgi duyma, fırsat bulunduğu yasal boşlukları istismar etmeye ya da başkalarının haklarını çiğnemeye hazır olma adalet duygusu erdemiyle hiçbir şekilde bağdaşmaz. Bu nedenle adalet duygusuna sahip olma da, vatandaşların amaçları, hedefleri ve yaptıkları seçimlerle ilgili olarak kendilerine karşı eleştirel olmalarını, makul olanları olmayanlardan ayırıp makul olmayanlarla ilgili olarak kendilerini frenleyebilmelerini, vatandaşların hem kendilerine hem de diğer vatandaşlara saygı duymalarını gerektirir.

Hem kamusal ruhluluk hem de adalet duygusu erdemleri ile ilgili donanımların, geleceğin vatandaşları olan çocuklara kazandırılabilmesi için, her şeyden önce onlara, liberal demokratik toplumun siyasal kurum ve prosedürlerinin, bunların işleyişlerinin ve dayandıkları ilkelerin öğretilmesi gerekir. Ancak bu yapılırken, öğrenciler siyasal iktidarlara karşı kuşkucu olarak yetiştirilmeli ve siyasal gücün kötüye kullanılmasının tehlikelerine karşı

bilinçlendirilmelidirler. Öğrenciler, eğer liberal demokratik toplumun vatandaşları olarak yaşamlarını sürdüreceklerse, otoriteye sorgusuz sualsiz uyma yerine, ona karşı eleştirel olma yeteneğini kazanmalıdırlar (GUTMANN, 1987: 51).

Vatandaşlık erdemlerinin her birinin kazanılması eleştirel düşünme yeteneğine sahip olmayla yakından ilgilidir⁵. Ancak, eleştirel düşünme yeteneğine sahip olma vatandaşların kendi yaşamlarıyla ilgili anlamlı seçimleri özgürce yapabilmeleri yönünden de önemlidir. Çocukların, geleceğin özgür bireyleri olarak kendi iyi yaşam kavrayışlarını oluşturmak için, yaşadıkları toplumdaki çeşitli iyi kavrayışlarını, değerleri, yaşam biçimlerini, din anlayışlarını ve kimlikler gibi diğer farklılıkları tanımaları gerekirken, geleceğin vatandaşları olarak da bu farklılıkların liberal demokratik toplumun siyasal ve sosyal kurumlarının özgürce işleyişinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan *makul* farklılıklar olduğunu bilmeleri gerekir. Çocuklar liberal demokratik toplumda iyi kavrayışları üzerine birbirleri ile çatışan fakat makul olan bir çoğulculuk olduğunu anlamalıdırlar (RAWLS, 1996). Bunun sonucu olarak da, öğrenciler kamusal meselelerle ilgili olarak tartışırken kendi bireysel inanışlarına dayalı sebeplerle çoğulcu liberal demokratik toplumda kamusal olarak kabul edilebilecek sebepleri bir birinden ayırdedebilme kapasitesine sahip kılınmalıdırlar. Bu da onların bireysel inançları, hedefleri ve çıkarları ile aralarına belli bir mesafe koyup toplumsal olarak makul kabul edilebilenin ne olduğunu görmeye çalışmalarını gerektirir. Ancak bu suretle farklı yaşam biçimlerini öğrenip bunların da kendi toplumlarında yaşayan diğer makul kişilerin benimsediği tutarlı iyi kavrayışlarının ifadeleri olduğunu idrak edebilirler.

Vatandaşlık erdemlerinin çocuklara kazandırılması için okullardaki eğitim biçiminin ve ders işleniş şeklinin eleştirel ve bağımsız düşünmeyi teşvik etmesi yanında, okulların aynı zamanda bu erdemlerin yaşanacağı ve uygulanacağı sosyal ortamları oluşturması da önemlidir. Örneğin, farklı iyi anlayışlarına ve yaşam biçimlerine sahip, farklı dini, etnik ve sosyo-ekonomik gruplara mensup ailelerden gelen öğrenciler aynı sınıflarda yan yana oturarak ders almak suretiyle kendilerinden farklı insanların da makul, iyi ve insancıl olduklarını öğrenebilirler (KYMLICKA, 2001: 304). Aynı şekilde din, ırk, etnik kimlik ve iyi anlayışı vb. bakımlardan farklı öğrencilerin aynı sınıflarda, çalışma projelerinde, sosyal faaliyetlerde ya da spor müsabakalarında arkadaş

5 Eleştirel aklı siyasal bağlamlarda kullanmayı öğrenmenin siyasal olmayan bağlamlarda da bunun yapılmasını öğrenmeyle sonuçlandığı fikri için bkz. (CALLAN, 1997: 13, 40).

olabilmeleri ve işbirliği yapabilmeleri medenilik ve hoşgörü erdemlerini gösterebilecekleri fiziksel ortamı da yaratır. Gerek okullarda gerekse diğer sosyal kurumlarda medenilik ve hoşgörü erdemlerinin yayılıp yerleşmesinin ise, farklılıkların yarattığı (etnik, kültürel ya da dini) bariyerleri yıkacağı, farklı bireylerin bir birlerinin yaşam biçimlerini, dinlerini ve etnik kültürlerini tanımalarını, arkadaş olmalarını, evlenmelerini, birlikte çalışmalarını ve işbirliği yapmalarını sağlayacağı ve bunun da toplumsal adalet ve barışa katkıda bulunacağı açıktır.

Ayrıca, liberal demokratik siyasal toplumun birlik ve istikrarı için gerekli olan karşılıklı dayanışma, güven ve işbirliği duygusunun kaynağı olan ulusal kimliğin, geleceğin vatandaşları olan çocuklara kazandırılması da vatandaşlık eğitiminin en önemli gereklerinden birisidir. Ulusal kimliğin çocuklara kazandırılmasında bu kimliğin en önemli kurucu unsurlarından olan dil ve tarih eğitimi öne çıkar. Aslında hemen her ulus-devlet, tüm ülke çapında ortak bir ulusal kimlik ve kültürün yaratılması ve bunun siyasal toplumun üyelerine benimsetilmesi olarak anlaşılabilir 'ulus-inşa etme' politikalarının en önemli araçlarından birisi olarak devlet eliyle dil, tarih ve kültür eğitimine büyük önem vermiştir. Devletin, siyasal ve sosyal kurumlarının ortak ulusal dilde işlemesi, ortak ulusal kültürü ve tarihi yansıtmaları ve ifade etmesi, ortak ulusal kimliğin vatandaşlara kazandırılmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Ortak ulusal dil ve kültüre hakimiyet, vatandaşların fırsat eşitliğine sahip olmaları, vatandaşlık hak ve kazanımlarından tam olarak yararlanabilmeleri ve daha iyi bir yaşam sürmeleri bakımından da çok önemlidir. Ancak ortak ulusal dilin geleceğin vatandaşları olan çocuklara öğretilmesi, farklı etnik dillere sahip öğrencilerin kendi anadillerini öğrenmelerini ve konuşmalarını engellemeyi gerektirmez. Hem liberal demokratik toplumun kültürel zenginliğinin bir kaynağını, hem de kişinin kendisine saygısının, kendisine verdiği değerlerin kaynaklarından birisini oluşturan etnik dil ve kimliğinin ifadesinin sağlanması çocukların özgüvenini arttıracaktır (TOK, 2003: 133-144). Bu durumun da kendini ortak ulusal dilde ve kültürde daha iyi ifade etmeyi sağlayacağı ve ortak ulusal dil ve kültüre aidiyet hissini geliştireceği söylenebilir.

Yine ulusal kimliğin en önemli kurucu unsurlarından olan tarih eğitiminin okullarda nasıl verilmesi gerektiği de, vatandaşlık eğitimi açısından tartışılması gereken önemli bir meseledir. Çocukların siyasal toplumun tarihi ile özdeşleşmelerini, onu kendi tarihleri olarak görmelerini sağlamanın bir yolu söz konusu tarihin iyi, başarılı, gurur verici ve övgüye değer yönlerini öne çıkarıp başarısızlıkları, adaletsizlikleri, yanlış yapılanları örtbas etmektir. Yani çocuklara sadece adil uygulamalarla ve başarılarla dolu, gurur duyacakları bir tarihleri olduğu biçiminde taraflı bir tarih eğitimi vermektir. Hatta eğer itiraftan kaçınılmayacak adaletsizlikler, yanlışlıklar ve başarısızlıklar varsa, bunun

sorumlusu olarak da pek çok ülkede yapıldığı gibi iç ve dış düşmanları suçlamak ve bu şekilde hiç bir zaman eleştirilmemesi, sorgulanmaması ama hep gurur duyulması gereken bir tarihleri olduğunu çocuklara aşılacaktır. Ancak bu şekildeki bir tarih eğitimi liberal demokratik topluma uygun olmaz ve ona özgü vatandaşlık erdemleri ile çelişir. Örneğin, böyle bir tarih eğitiminin adalet duygusuyla ve çoğu vatandaşlık erdeminin önemli bir unsuru olan bağımsız ve eleştirel düşünme yeteneği ile çelişeceği açıktır. Aslında liberal demokratik toplumda vatandaşlık erdemleri, söz konusu erdemler eğer o toplumun tarihinde yoksa ya da olmadığı zamanlar varsa, bunun idrakını da gerektirir. Eğer tarihteki örnek alınan ve bağlılık duyulan liderler, kötü, hatalı ve adil olmayan yönleri bir tarafa bırakılıp sadece iyi yönleri gösterilmek suretiyle mükemmelleştirilirse, çocuklar medeni davranma, adil olma ya da kamusal akla sahip olma erdemlerinin gerçek anlamlarını öğrenemezler.

Bütün bunların yanında, yanlış bir tarih öğretiminin kendisi siyasal toplumun birlik ve istikrarını bozabilir. Aynı tarihi olaylar konusunda farklı etnik ve dini grupların farklı algılaması, farklı hikayesi ya da yorumu olabileceğinden yanlış tarih öğretimi siyasal toplumu oluşturan farklı gruplarda tepkiye neden olabilir; bunların resmi ve yanlış gördükleri tarihe yabancılaşmasına yol açabilir. Yine yanlış tarih eğitimi öteden beri gelen toplumsal problemlerin anlaşılmasına ve dolayısıyla çözümüne engel olabilir. Bütün bunlar liberal demokratik toplumda tarihin yansız ve sorgulanarak öğretilmesi gerektiğine işaret eder. Ancak tarihin işlevi nedeniyle eğitim müfredatında önemli bir yeri olması gerektiği de unutulmamalıdır. Çocukların tarihi kendi tarihleri görüp, onunla kendilerini özdeşleştirmelerini sağlamak okulların görevidir. Ancak öğrencilerin ulus tarihindeki başarılarla gurur duymaları kadar, aynı tarihin adil olmayan ve başarısız yönlerini de görüp ders çıkarabilmeleri de gerekir. Bu tip bir tarih eğitimi öğrencilerin körü körüne tarihleriyle gurur duyup kendilerini özdeşleştirmeleri yerine, olumlu ve olumsuz yönlerini görüp daha gerçekçi, rasyonel ve makul bir biçimde onunla özdeşleştirmelerini sağlayacaktır. Böyle bir tarih eğitimi liberal demokratik topluma özgü diğer vatandaşlık erdemlerine de uygun olacaktır. Liberal demokratik toplumun birlik ve istikrarı açısından daha iyi bir işlev görecek ve vatandaşların adil işleyen sosyal ve siyasal kurumları destekleme konusunda daha kararlı bir şekilde sorumluluk almalarını sağlayacaktır.

Sonuç

Liberal demokratik toplumun, birlik ve istikrar içerisinde sağlıklı ve etkin bir biçimde işleyebilmesi için, vatandaşların vatandaşlık kimliğinin önemini sadece hak ve kazanımlar boyutuyla değil, sorumluluklar boyutuyla da

kavramaları gerekir. Vatandaşlığın sorumluluklar boyutu, vatandaşların siyasal ve sosyal hayatta liberal demokratik topluma özgü olan kamusal ruhluluk, adalet duygusu, medenilik, hoşgörü, dayanışma ve işbirliği gibi bir takım erdemleri göstermelerini ve eleştirel ve bağımsız düşünebilme, makul seçimler yapabilme ve empati kurabilme gibi bazı yetenek ve kapasiteleri kazanmalarını gerektirir ki, bu da ancak eğitimle mümkündür. Bu eğitim ise en iyi, en yeterli ve en etkin biçimde ancak kamusal eğitim sistemi (devlete ait ve onun kontrolünde işletilen okullar) tarafından verilebilir. Aile, piyasa ve sivil toplum gibi kurumlar bu eğitimde asli değil, ancak yardımcı ya da destekleyici bir rol oynayabilirler.

Vatandaşlık eğitimi, kamusal eğitim sisteminin en önemli işlevlerinden birisidir. Müfredatın bir alt kategorisi değil, tüm müfredatı biçimlendiren en önemli ana amaç ve ilkelerden birisidir. Hangi derslerin okutulacağını, hangi konuların işleneceğini, eğitimin nasıl verileceğini, sınıf düzeninin nasıl olacağını vb. şeyleri belirleyen en önemli faktörlerden birisidir. Okullar vatandaşlık erdemlerini sadece derslerde anlatıp öğretmez. Aynı zamanda bu erdemlerin yaşanacağı, uygulanacağı sosyal ortamlar da yaratır. Böylece vatandaşlığın siyasal ve sosyal hayatta gösterilmesi gereken sorumlulukları ve erdemleri ilk önce okullarda hem öğrenilmiş hem de yaşama geçirilmiş olur.

Kaynakça

- CALLAN, Eamonn (1997), *Creating Citizens: Political Education and Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press).
- DAGGER, Richard (1997), *Civic Virtues* (Oxford: Oxford University Press).
- ERDOĞAN, Mustafa (2004), *Anayasa Hukukuna Giriş* (Ankara: Liberte).
- FRIEDMAN, Lawrence M. (2002), *Yatay Toplum* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- GALSTON, William (1991), *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Duties in the Liberal State* (Cambridge: Cambridge University Press).
- GUTMANN, Amy (1987), *Democratic Education* (Princeton: Princeton University Press).
- HABERMAS, Jurgen (1995), "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe," DAHBOUR, Omar / ISHAY, Micheline R. (der.), *The Nationalism Reader* (New Jersey: Humanity Press): 333-343.
- HEATER, Derek (1999), *What is Citizenship* (Cambridge: Polity Press).
- KYMLICKA, Will / WAYNE, Norman (1994), "Return of the Citizen," *Ethics*, 104 (2): 352-381.
- KYMLICKA, Will (1995), *Multicultural Citizenship* (Oxford: Oxford University Press).
- KYMLICKA, Will (1998), "Multicultural Citizenship," SHAFIR, Gershon (der.), *The Citizenship Debates* (Minneapolis: University of Minnesota Press): 167-188.
- KYMLICKA, Will (2001), "Education for Citizenship," KYMLICKA, Will (der.), *Politics in the Vernacular* (Oxford: Oxford University Press): 293-316.
- MACEDO, Stephan (1990), *Liberal Virtues: Citizenship, Virtue and Community* (Oxford: Oxford University Press).
- MARSHALL, T. H. (1965), *Class, Citizenship and Social Development* (New York: Anchor).

- MARSHALL, T. H. (1998), "Citizenship and Social Class," SHAFIR, Gershon (der.), *The Citizenship Debates* (Minneapolis: University of Minnesota Press): 93-111.
- MILLER, David (1995), *On Nationality* (Oxford: Oxford University Press).
- PATTEN, Alan (2000), "Equality of Recognition and the Liberal Theory of Citizenship," MCKINNON, Catriona / HAMPSHER-MONK, Iain (der.), *The Demands of Citizenship* (London: Continuum): 193-211.
- RAWLS, John (1972), *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press).
- RAWLS, John (1996), *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press).
- SPINNER, Jeff (1994), *The Boundaries of Citizenship* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).
- TOK, Nafiz (2003), *Kültür, Kimlik ve Siyaset* (İstanbul: Ayrıntı).
- WALZER, Michael (1992a), "Comment", GUTMANN, Amy (der.), *Multiculturalism and "the Politics of Recognition"* (Princeton: Princeton University Press): 99-103.
- WALZER, Michael (1992b), "The Civil Society Argument," MOUFFE, Chantal (der.), *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship and Community* (London: Routledge): 89-107.